

УДК: 27–282“18”:929.645

**ПРАВОВІ І МАЙНОВІ ВЗАЄМИНИ ДРІБНОШЛЯХЕТСЬКОГО
СЕРЕДОВИЩА ПРИКАРПАТТЯ XVIII ст.
(НА ПРИКЛАДІ РОДУ БЕРЕЗОВСЬКИХ)**

Володимир КІЦЕЛЮК

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра давньої історії України та архівознавства

Розглядаються способи і суть соціальних взаємодій дрібної шляхти на Прикарпатті у XVIII ст. На основі наявних джерел виокремлюються типи таких взаємодій, окреслюється коло дотичних осіб, обумовлюється проблематика, пов'язана зі специфікою самих джерел. Дрібна шляхта Прикарпаття у XVIII ст. постає як доволі соціально активна група, що залишила в актах Галицького гродського суду великий пласт фактографічного матеріалу для дослідників.

Ключові слова: шляхта Прикарпаття, Березовські, генеалогія.

На сьогоднішній день в українській історіографії практично відсутні дослідження багатьох аспектів соціальної взаємодії у дрібношляхетському середовищі XVIII ст. на Прикарпатті зокрема і в Галичині, загалом. У той же час відсоток судових справ, які вела дрібна шляхта у Галицькому земському і гродському судах у цей період, є доволі значним й коливається в межах 20–40%, а в окремі роки сягає й 50%. Якщо зважити на те, що зберігся цілий комплекс судових книг галицького гродського і земського судів XVIII ст. (більше 150 томів¹), то число документів у них, які стосуються дрібної шляхти є значна. Переважна частина з них – це книги вписів донесень, меншість (12 книг галицького гродського суду) – книги вписів угод. У цій розвідці ми взяли за приклад лише один, щоправда найчисленніший, рід прикарпатської шляхти. За нашими підрахунками впродовж XVIII ст. (від 1700 до 1784 рр.) представники роду Березовських фігурують у близько 1200 документах Галицького гродського суду, з них лише сім'ї Романчичів Березовських за цей період стосуються 226 виявлених документів, Бодругів Березовських – 167, Урбановичів Березовських – 155, Малковичів Березовських – 106, Томичів Березовських – 105, Геників Березовських – 93, Фіщичів Березовських – 84, Васкулів Березовських – 72, Лазаровичів Березовських – 60, Білавичів Березовських – 71, Негричів Березовських – 53, Симчичів Березовських – 53, Арсеничів Березовських – 47, Кузичів Березовських – 46, Димидовичів Березовських – 46, Філейовичів Березовських – 45. За масштабами збереженого матеріалу – це великий інформаційний скарб про дрібну шляхту Прикарпаття у XVIII ст.

У цій розвідці, опертій головно на матеріалах Галицького гродського суду, маємо за мету дослідити взаємовідносини всередині дрібношляхетського середовища Прикарпаття у XVIII ст., а за приклад взято найчисленніший рід місцевої шляхти – Березовських.

Зауважмо загальний характер такого роду джерел, як матеріали гродських судів. Детально структуру гродських судів і спосіб їх функціонування у XVIII ст. описав ще наприкінці XIX ст. Освальд Бальцер². Окрему розвідку щодо власне галицьких судових книг вперше на початку XX ст. зробив польський історик Пшемислав Домбковський³. Канцелярія гродського суду була інституцією, яка працювала постійно і до якої можна було звернутися в багатьох типових на той час потребах. То ж у судових книгах маємо змогу знайти відомості про найрізноманітніші аспекти історичного минулого досліджуваного повіту. Як підсумував Олег Купчинський⁴, у них репрезентована різнобічна інформація про політичне, соціальне, економічне, культурне і релігійне життя краю. З актових книг отримуємо відомості про представників усіх прошарків населення, їх побут, релігійне життя, торгівлю, участь у військових діях, селянські заворушення, опришківство тощо. Інакше кажучи, маємо справу зі свого роду універсальним, найкраще збереженим і повним комплексним джерелом до історії шляхти XVIII ст. Однак, треба зважати, що це все ж судові документи, а їх специфіка призвела до того, що багато звичайних аспектів життя могли не потрапити на сторінки актових книг. З генеалогічної точки зору книги гродського і земського судів теж не дають змоги побачити зріз усього шляхетського середовища. З логіки документів випливає, що якщо сім'я була порівняно бідною й не мала ніяких конфліктів із сусідами чи родичами, то її представники могли так ніколи і не потрапити на сторінки гродських книг. Утруднює завдання й те, що представники однієї родини могли використовувати одночасно декілька шляхетських прізвищ, часто їх змінювати, відповідно й реконструювати генеалогію дрібної шляхти на Прикарпатті у XVIII ст. інколи доволі важко. На цю проблему також звертав увагу Ігор Смуток, розглядаючи, наприклад, появу відгалужень нових родів від вже існуючих серед Комарницьких, Ільницьких і Матківських.⁵

Дослідникам краще відомі окремі обставини конфліктів і відносин у середовищі магнатерії й заможної шляхти, а про дрібну шляхту знають лише окремі події, які відбулися переважно XVI–XVII ст. Шляхетські звичаї й патерни поведінки дрібної шляхти т. зв. “Червоної Русі” в першій половині XVII ст. одним з перших досліджував Владислав Лозінський.⁶ Серед недавніх праць маємо студію Юрія Зазуляка про особливості шляхетських конфліктів у Руському воєводстві в XV ст. і їх емоційної сторони⁷, роботу Оксани Вінниченко про конфлікти у шляхетському соціумі кінця XVII – першої половини XVIII ст.⁸, публікації Олексія Вінниченка про чиншову шляхту на Поділлі й Південній Волині в 1740–1770-х рр. та її соціально-економічне становище й спосіб життя⁹. Любов Сливка досліджувала галицьку дрібну шляхту за Австро-Угорщини, визначила етнокультурні та етносоціальні особливості дрібношляхетської спільноти від 1772 р. до 1914 рр.¹⁰ Та все ж, говорячи про соціальне життя дрібної шляхти у XVIII ст. і на Прикарпатті, і в Галичині загалом, можемо констатувати, що воно на сьогодні мало досліджене й потребує нових студій.

Зважаючи на особливості використаних джерел, спробуємо в цій розвідці з'ясувати, чим жила дрібна шляхта Прикарпаття у XVIII ст., окреслити характер її стосунків і способи взаємодії всередині дрібношляхетського середовища і в стосунках з іншими соціальними групами. Побіжно спробуємо оцінити матеріальне становище, фінансові справи, побут, шлюбні зв'язки, типологізувати конфлікти, які точилися в середовищі шляхти в той час тощо. Проаналізуємо типи судових документів, які найчастіше стосуються дрібної шляхти, їх інформативність, побіжно згадаємо про проблематику, з якою може зіткнутися дослідник, вивчаючи актовий матеріал.

Зважаючи на джерельну базу, на яку опирається ця стаття, легше говорити про конфліктну сторону стосунків у середовищі шляхти, ніж про мирну. На сторінки судових актів частіше потрапляли різноманітні позови про побиття, напади, захоплення земель, невиплати боргів, а не мирні угоди купівлі-продажу, заповіти чи шлюбні контракти. Припускаємо, що більшу частину шлюбних контрактів (назвемо їх умовно "мирними документами") складала на місці, в шляхетських осередках писарі чи священники. Легітимності таким документам надавали підписи свідків, їх рідко облятовували в Галицькому гроді. За умови ж конфлікту, очевидно, іншого вибору, як звертатися до суду, не було.

Почнемо все ж з мирної сторони взаємин.

Документами, які репрезентують ці взаємовідносини, є шлюбні контракти, заповіти, боргові зобов'язання, договори оренди, позики під заставу землі, дарування тощо. Складені на місці, вони, хоч і містять часом перелік багатьох свідків, дають значно менше фактологічного матеріалу та генеалогічної інформації ніж ті документи, що оформлялися в гродському суді. Загальний стиль їх укладення ніби передбачав, що всім їй так відомо про кого йдеться в документі, тому часто не подавалося ні імен, ні прізвищ дійових персонажів. Доходить інколи до курйозів, коли не вказувалося, навіть, імени того, для кого такий документ укладався. Наприклад, заповіт Івана Малковича Тарараги Березовського від 1778 р. не подає ні імени дружини, ні імен дітей, яким заповідалося усе майно¹¹. В 1747 р. якийсь Моцок¹² Березовський записав дружині свого сина Василя (Василисі) 100 золотих. При цьому ні імени Моцока Березовського, ні цієї Василюхи не подано¹³. Наші спостереження вказують, що такого роду "місцеві документи" написані винятково польською мовою, тоді як документація в Галицькому гроді того часу переважно укладалася латиною. Це й не дивно: дрібна шляхта здебільшого була неписьменна, а якщо й знаходився на місці якийсь путящий писар, то він краще знав польську ніж латину, та й не завжди добре уявляв, як потрібно укладати документи. Це, можливо, пояснює те, що документи, складені безпосередньо на місці, а не в гродському суді, написані польською мовою, часто доволі плутані, а їх окремі засади сформульовані нечітко. Наприклад, запис Павла Малковича Березовського доньці Анні й зятеві Іванові Бодругу Березовському викладений так заплутано, що встановити, що ж саме було записано подружжю, важко¹⁴.

Перейдемо до розгляду типології “мирних стосунків” місцевого шляхетського середовища, репрезентованих на сторінках давніх актів XVIII ст.

Почнемо зі шлюбних контрактів. Практика їх укладання до XVIII ст. була усталена і, очевидно, звичайна. Їх переважно складали на місці за допомогою місцевого писаря або священника і скріплювали підписами свідків. Наречена як посаг часто отримувала худобу (корови, воли, вівці, тощо) та, хоч й не завжди, земельні наділи. Відомості актових записів вказують на те, що у XVIII ст. могла існувати традиція успадкування землі переважно братами, які сестрам повинні були виплатити певні суми як компенсацію. Наприклад, у заповіті Івана Бодруга Березовського від 1760 р. згадується, що його дочка Анна отримала в посаг бичків і брати ще повинні були виплатити їй певну грошову суму. Після чого в заповіті через деякий час був дописаний квит дочки Анни, де вона посвідчила, *ù î î òðèì àèà äðî ø³ â³à áðàð³â¹⁵*. Під час укладення шлюбу між Семеном Будуровичем Березовським і Софією Білавич Березовською в 1726 р. батько Семена, Григорій, записав синові свої частки: сінокіс нижче Бані Свірської¹⁶ на 10 косарів¹⁷, інший сінокіс під Текучою¹⁸ на 10 косарів, третій сінокіс званий Луги Долина Хрущовська на Глодишах, четверта частка від ріки Лунги до Мочарів і п'ята частка під Тивушем, яка складалася з трьох полян на 8 косарів разом. Також Будурович дав синові одну пару волів, три корови з телятами і 15 овець. Натомість батько нареченої Дмитро Білавич зробив значно скромніший запис на користь доньки, а саме лише 2 пари волів й одну корову¹⁹. В іншому контракті в 1748 р. Іван Фіцич Березовський і Тереза з Сулятицьких Юхнів записують у посаг своїй дочці Маріанні 500 золотих й у відповідь їх зять Антоній Славінський записав своїй дружині 500 золотих. У випадку, якщо б хтось з подружжя помер безпотомним, то записана сума повинна була бути повернена або готівкою, або худобою, або чим на той час була б змога повернути. Також Фіцичі дозволили зятю викупити ґрунти, що залишилися заставленими по безпотомних їхніх родичах і використовувати на свої потреби. До того ж зятеві дозволили збудувати на їх землі млин, яким можна було б користуватися не лише йому, але й батькам Фіцичам. Наголошувалося, що син Фіцичів – Василь, жодним способом не повинен перешкоджати цьому шлюбному контракту²⁰. Це був доволі щедрий посаг.

В іншому документі йдеться про те, що в 1749 р. Антоній Кендзерській з дружиною Софією з Димідовичів Березовських записали Аполонії, що була Софіїною дочкою від першого шлюбу, 200 золотих на дідичних землях в Нижньому Березові – Мельничковім городі і двох сіножатях, званих Мяскунцове поле і Глодище. Оскільки ці землі вартували 300 золотих, то решта 100 золотих мали б залишатися для інших дітей. Також Кендзерські дали в посаг Аполонії двох чотирирічних волів і одну корову. Натомість їх зять Василь Юсипович Яворський (Половків наймолодший син) записав своїй дружині 400 золотих на своїх ґрунтах у селі Яворі й до того пару коней²¹. Інша ситуація була, коли в сім'ї не було синів. Тоді землі розділялися між дочками. Наприклад, у 1738 р. Степан

Урбанович Березовський записав як посаг своїй дочці Катерині, що одружувалася з Михалом Лазаровичем Березовським, половину городу в місцевості під Обочами, сіножать в Лючці й частину під Банею. Натомість наречений Михайло Лазарович Березовський записав на посагу 100 золотих своїй дружині зі свого майна і худоби²². Деколи подружжю передавали в придане переважно боргові зобов'язання, з надією, що молодим вдасться їх собі повернути. Так вчинила в 1752 р. вдова по Петрові Романчичу Березовському, яка дала у придане своїй дочці Анні та її майбутньому чоловікові Василеві Скільському заставлену за 117 золотих частку Романчичовську, яку орендував на той момент Григій Генік Березовський. Зроблено це було за умови, що якщо родині вдалося б викупити цю частку, то брати нареченої повинні віддати їй і її чоловікові іншу частку, успадковану матір'ю нареченої від своїх батьків або ж дозволити їй надалі тримати цю заставлену частку подружжю у своїй власності. Вдова по Петрові Романчичу дозволила своєму зятеві відібрати в Леся Білавича Березовського борг у сумі 56 золотих, але за умовою, щоб той за це допоміг їй відібрати інший борг (27 золотих). Загалом, записана сума посагу мала становити 200 золотих. Крім того, вона давала два воли й дві корови з телятами. Натомість Василь Скільський записав дружині 200 золотих зі свого майна й чотири воли з мажами (чумацькими возами)²³.

Того ж 1752 р. вдівець Олександр Романчич Березовський, одружуючись на вдовиці Маріанні Малковичівній Березовській, записав їй пожиттєво на своїх землях 500 золотих і хату з усім господарством. Дружина у відповідь записала доволі строкатий перелік різного майна: три корови і двоє телят, 10 півкопів прядива, 13 хусток, якусь зелену спідницю, червону запаску, якийсь пас, 5 верет, 20 мір зрібного полотна, 3 ділетки²⁴ конопляного насіння, скриню, два білих й чорний сердаки²⁵. Традиція складати письмові шлюбні контракти в середовищі дрібної шляхти проіснувала до середини ХІХ ст. Зберігся, наприклад, контракт з 1838 р.²⁶

Можемо стверджувати, що заповіти зазвичай також складали на місцях священики чи писарі. Часто до основного тексту заповіту додавали перелік боргів і боржників. На сторінки актових книг заповіти потрапляли рідше, ніж шлюбні контракти, хоч практика їх укладати була звичною у дрібношляхетському середовищі. Ті заповіти, які дійшли до нас в об'явах гродського суду, часто надавали шляхтичі, які не мали прямих нащадків. Наприклад, у 1768 р. Семен Малкович Березовський у заповіті ретельно, аж до дрібниць, перераховує все, що кому заповідав: дружині Анні до кінця її життя мала залишитися хата з усім господарством і городом, продати яку, однак, вона могла б лише за згоди рідного дядька Григорія Баранського. Цьому ж дядькові укладач заповіту винен був 12 талерів без 17 грошів, Іванові Білавичу Братинякові Березовському – 6 талерів, орендареві Вижнього Березова Беркові Шимонюкові – 4 золотих і 27 грошів, а матері орендаря – 40 грошів, єврею Перцеві – 1 золотий і 12 грошів, єврею Шимойлові – два ободи (колеса) від воза, зятеві Сединому – 1 золотий і 12 грошів,

у нього ж у заставі перебувала зламана сокира і обрус (скатертина). Натомість самому Семенові Малковичу, як дізнаємося з документу, були винні: Якуб Урбанович Фіціків Березовський 7 золотих, його дружина – Якубиха – винна була ще покійній сестрі Семена Малковича Березовського 3 золотих, якась Рекулашка винна 1 золотий 8 грошів, Хотимирська – 1 золотий і 15 грошів, Григійр Диндюків за сіль був винен ділетку жита або кукурузи, Петро Лукачов – дошки, Федір Стріпаків – дошки і півділетки жита, якась Галиха – 2 тимфи, 2 золотих і 17 грошів, Іван Сметанюк – 1 талер і 8 золотих, Дмитро з Балинець – сіль і дві сокири. Ці всі борги Семен Малкович записав своєму дядькові Григореві Баранському. Дізнаємося, що ще батькові Семена Малковича за воли були винні: підданий Яцко з Вижного Березова – 14 талерів, Іван Білавич Смихайлюк Березовський – 12 золотих. Яцко та Іван Білавич мали віддати половину боргу на церкву у с. Вижному Березові, а половину – Семеновому братові Івану. Землі у заповіті поділено так: частку в селі Акрешорах²⁷ – місцевому парохіві, в с. Березові в урочищі під Дільницями – іншому своєму дядькові Лазаровичу Березовському (тут не названо ім'я), частку сіножаті в місцевості Мала Лючка – братові Івану, решта дідичних земель у с. Вижному Березові – дядькові Баранському²⁸. Як бачимо, все розписано до дрібниць, ні гроша не упущено. При цьому вибудувати з цього заповіту родовід Малковичів Березовських немає змоги, оскільки не названо батька укладача заповіту, сестер і другого Семенового дядька Лазаровича Березовського.

В іншому документі, так званій “диспозиції”, від 1739 р. Якуб Романчич Березовський записав землі по своїй матері Анні Несторовичовній Березовській своїм онукам Якубові та Анастасії Негричам Зубковим Березовським. При цьому додані дописки, що інша онука та Урбановичі Березовські нічого проти цього запису не мали, а ті ж Урбановичі ще й підтвердили, що згадані несторовичовські землі “не належать до їхнього дому”²⁹.

Крім цих двох типів документів у судових книгах часто натрапляємо на інші угоди. Так, прийнято було складати договори дарування земельних часток – донації. Їх укладали і на місці, в шляхетських осередках, і в судах. Такі дарування здійснювалися як правило між близькими родичами. Наприклад, у 1729 р. брати Іван і Георгій, сини Теодора Шишки Левковича Дрогомирецького, подарували дві частки в селі Дрогомирчанах своєму племінникові Георгію, синові Луки Дрогомирецького³⁰. Дуже поширеним було заставляти землі під позику грошей. Так, у 1735 р. Якоб Фіцич Березовський віддав свою сіножаті на 15 косарів у трирічну заставу Іванові Білавичу Березовському за 40 злотих готівкою, а також дві шапки вартістю по 3 злоті, якісь пруті за 3 злоті, ділетку жита за 1 золотий і 15 грошів, ділетку проса за 1 золотий і 15 грошів, що разом склало 52 золотих. Половину іншої сіножаті, званої Припир, було віддано в заставу за 160 золотих цьому ж Іванові Білавичу Березовському³¹. Коли проходив умовлений час, родина могла викупити заставлені землі, про що складали угоду – квит. Так, у 1700 р.

якийсь Хрущ Березовський віддав 20 золотих Іванові Зубкові Березовському і таким способом викупив свою землю³².

Переходячи до огляду документів, що засвідчують у судових актах конфліктну сторону взаємин у середовищі шляхти, зауважмо, що багатша частина шляхти досить активно вела свої справи в судах. Часто позивали інших з майнових чи фінансових питань, пред'являли суду як докази боргові документи, заповіти, контракти тощо. Здебільшого у підсумку сторони могли підписати перемирний акт й узгодити свої претензії, інколи доходило до баніції – позбавлення шляхетських прав. Але все ж найчастіше приводом для звертання до гродського суду були збройні напади, крадіжки і побиття. Впродовж усього XVIII ст. спостерігаємо багато таких випадків. Виникає, навіть, враження, що вони були в той час звичними для дрібношляхетського середовища. Хоч до смертельних випадків доходило рідко, побиття рогатинами і топірцями були кривавими. Також в ужитку у шляхти XVIII ст. було багато вогнепальної зброї – рушниць і пістолів, якими вона користувалася у своїх чварах. Члени різних шляхетських родин утворювали між собою своєрідні групи (клани), які протягом кількох поколінь спільно провадили справи. Як правило, основою, яку ці групи єднала, були родинні зв'язки. Одночасно ці родові клани між собою ворогували. При цьому ворожнеча могла тривати протягом кількох поколінь. Конфлікти точилися через неподілену землю, невіддані борги, не виплачений посаг тощо. Так, родини Романчичів Березовських і Васкулів Березовських й Боровські, що були поєднані сімейними зв'язками, декілька десятиліть ворогували з родинами Бодругів Березовських, Томичів Березовських і Урбановичів Березовських.

Розглянемо детально хронологію їх взаємодії як приклад типових конфліктів того часу. На початку лютого 1727 р. голова сімейства Романчичів Березовських Марко з синами Олексою, Михайлом і Федором Романчичами Березовськими та, очевидно, Степаном Боровським на дорозі напали і сильно побили палицями й обухами топірців Андрія Бодруга Березовського і його дружину Анну з Томичів Березовських, коли ті поверталися додому від Андрія Касаняка Березовського³³. Від завданих ран дружина Андрія Бодруга Березовського невдовзі померла. Крім того, Бодруги звинувачували Романчичів в краді 8 талерів, коня, пари волів і скрині для зерна (сусіка)³⁴. Через два тижні Іван Томич Березовський зі своїм сином Георгієм та Андрієм Бодругом Березовським у місті Яблунові³⁵ напали на Марка Романчича Фолосула Березовського і, очевидно, чинячи помсту, палицями ледве не забили його до смерті³⁶. На початку травня 1727 р. Романчичі у відповідь знову побили Андрія Бодруга, вломившись до дому і повибивавши при цьому вікна³⁷. Натомість Бодруги через декілька днів разом з якимсь опришком з Текучі Григором Вербою напали на двір Олександра Романчича Березовського, били, душили, зв'язали і забрали останнього³⁸. 16 травня 1727 р. Бодруги і Романчичі у гродському суді ніби-то досягли компромісу з приводу смерті Анни, дружини Андрія Бодруга Березовського та інших шкод,

завданих одні одним.³⁹ Однак, уже 24 травня 1727 р. до галицького суду явилися Іван, Ілля і Григорій Бодруги Березовські, щоб засвідчити рани, які завдав їм Марк Романчич Березовський із своїми синами⁴⁰. Але це були, мабуть уже відголоски конфлікту, бо далі на наступні два десятиліття все заспокоїлось, і в судових документах про ніякі суперечки між цими родинами не йдеться. У 1740-х рр. Бодруги навіть спільно з Романчичами виступали в конфлікті проти Симчичів Березовських⁴¹. Також Романчичі з Бодругами поєдналися шлюбними зв'язками – дружиною Олександра Романчича Березовського була Маріанна з Бодругів Березовських, а дружиною Георгія Романчича Березовського – Анастасія Бодруг Березовська. Відомо, що крім того деякі земельні частки Бодругів Березовських і Романчичів Березовських межували між собою. Наприклад, Андрій Бодруг Березовський, син Степана, в 1745 р. подарував своєму племінникові Андрієві Бодругу, синові Івана, частку звану Ковальовську, що з однієї сторони межувала з часткою Романчичів Березовських⁴². Ще наприкінці березня 1748 р. Петро Романчич, Олександр Романчич з сином Георгієм і Андрій Бодруг Березовські скаржилися разом на Йозефа Колендовського з містечка Яблунова управителя володінь Павла Беное⁴³ за нічний напад підданих на їх дім, побиття і крадіжку коня вартістю 15 угорських золотих. (Тут ідеться вже, очевидно, про іншого Андрія Бодруга, який доводився племінником попередньому Андрієві Бодругу, дружину якого вбили.) У цій сутичці Олександрові Романчичу Березовському вибили око⁴⁴. Через день, 29 березня 1748 р., Петро Романчич Березовський скаржився на Матвія Урбановича Солонинку Березовського з синами Семеном, Іваном, Михайлом та Іллею за те, що ті в 1747 р. захопили сіножать скаржника, покосили на ній сіно й забрали його собі, а коли той почав вимагати відшкодування, прийшли до нього озброєні рушницями і пістолями, декілька разів вистрілили в нього, правда, не завдавши шкоди (“лише чудом він врятувався”)⁴⁵. У квітні 1748 р. уся сім'я Урбановичів Березовських (брати Семен, Іван, Михайло, Ілля та їх батько Матвій і дядько Лука й тітка Анастасія вдова по Іванові Гошовському) подали скаргу на Ферлогу Березовського⁴⁶. В ній ішлося, що той вночі проник у дім Луки Урбановича Березовського і викрав різних речей на суму 30 злотих, а коли заявники почали вимагати компенсації, погрожував їм. Він же незаконно забрав у їх тітки Анастасії (вдови по Іванові Гошовському) 200 золотих, а разом з тим і дві діжки сушених слив та інші запаси “для свого вжитку і наживи”⁴⁷. У вересні 1749 р. ті ж брати Семен і Михайло Урбановичі Березовські подали позов на Петра Ферлогу Романчича Березовського і його поплічників Григора Березовського, Олексу Калинюка Березовського і Степана Боровського за збройний напад, побиття і пограбування. Зі слів постраждалих, вони поїхали в Угорщину придбати там різних речей собі до вжитку та вино. Це вино вони продали на Поділлі і з грошима та придбаними речима 18 січня 1749 р. поверталися через Нижній Березів додому. Там на них несподівано напали озброєні згадані вище покликані особи, топірцями і палицями побили і поранили,

стріляли з пістоля в коней. Їхню зброю і топірці порубали на частини, забрали 150 польських золотих готівкою, рушницю фузею, декілька мір пшениці і проса та інші речі, а те, що залишилось, посікли і порубали. Заявники звернулися до суду аж у вересні і, судячи з показаних на суді шрамів і рубців, таки добре були поранені⁴⁸.

Подальші події розгорталися швидко і закінчилися для родини Романчичів трагічно. Дня 31 серпня Василь Бодруг Березовський з двоюрідним братом Андрієм скаржилися на того ж Петра Ферлогу Романчича Березовського, його брата Олександра й інших посібників за те, що вони “в минулу п’ятницю вдерлися в двір і дім Василя Бодруга Березовського озброєні рогатинами і якимсь гострим угорським ножем. Відрізали цим ножем бороду заявникові і сильно поранили і побили, вимагаючи щоб той дав гроші”⁴⁹. В результаті Бодруги і Урбановичі Березовські не витримали, бо як записано в судових документах, “Петро Романчич Березовський не звик працювати, а тільки розбоєм живе і не задовольняється вже багатьма скоєними злочинами і насильствами” і відплатили за свої утиски і напади. Вже наступного дня 1 вересня 1750 р. в суд явилися Олександр і Георгій Романчичі Березовські, які від свого імени та від імени вдови Маріанни Романчич Березовської і її малолітніх сиріт заявили, що Андрій та Василь Бодруги і Семен Урбанович Березовський убили Петра Романчича Березовського, пред’явивши його тіло⁵⁰. Далі 24 вересня 1750 р. у протестації Романчичі описали як все сталося. З їх слів Андрій Бодруг і Семен Урбанович Березовські явилися до дому покійного Петра Романчича на свято усікновення голови Івана Хрестителя (29 серпня за старим стилем), напали на нього з сокирами (топірцями), побили і повалили на землю. Викравши 21 талер і одну золоту монету, а також якийсь новий одяг із французької тканини, завдали Петрові Романчичу потім ще три удари ножем, які були смертельними, голосно заявивши при цьому, що “те саме, що зробили Петрові Романчичу, те саме зробимо дружині його і дітям, в пень їх повитинаємо, а потім і пану Раковському таку саму смерть вчинимо, нехай лише поперед вікнами пройде”⁵¹.

На цьому конфлікт не закінчився. Через півтори тижні в суд знову явилися Бодруги, вже цілою родиною (Маріанна, дружина ув’язненого Андрія Бодруга, тезка та племінник Андрія Бодруга Андрій Бодруг та інші) та подали скаргу на родину Романчичів Березовських і адміністратора володінь каштеляна Сохачевського⁵² Андрія Раковського, що теж був якось вплутаний у цей конфлікт. З їх заяви випливало, що Андрій Раковський скликав до себе у двір шляхту і підданих, звелів отаманові підданих покликати Бодругів і Урбановичів Березовських ніби-то на раду для мирного вирішення конфлікту і, як в ті часи було заведено, укладення угоди з приводу загибелі Петра Романчича Березовського. Як тільки Андрій Бодруг і Семен Урбанович Березовські зі своїми приятелями до того двору прийшли, Раковський наказав підданам пов’язати обидвох. Піддані робити цього не хотіли, однак Раковський “сам наказав шаблі

познімати і суконяний одяг весь пообдирати”, звелів зв’язати їх та кинути до в’язниці. Далі Романчичі з Калинюками й іншими добраними собі до компанії з поради Раковського пішли до двору Андрія Бодруга Березовського, де з голови дружини Андрія Бодруга Маріанни здерли завиття, з шиї зірвали кільце коралів, зняли з неї сукман (кафтан) та побили, настрашивши заодно таким нападом її дітей. З двору забрали 10 мажових волів, бика третяка, чотири корови з трьома телятами; інші речі – пограбували. Коли Бодруги поїхали до суду, Романчичі із Степаном Боровським на дорозі напали на священика Семена Бодруга Березовського, скинули його з коня, зв’язали і повезли до міста Надвірної, де “збиткувалися з його духовної особи, забрали гроші і речі, що при ньому були і тримають до цих пір у себе”⁵³.

Дня 12 грудня 1750 р. брати Іван, Ілля і Михайло Урбановичі Березовські і їх дядько Лука Урбанович Березовський у гродському суді подали позов про те, що “цієї осені Олександр і Георгій Романчичі Березовські зі своїми племінниками Михайлом і Григорієм Романчичами Березовськими з намови Степана Боровського і Андрія Раковського напали на двір Луки Урбановича Березовського, побили матір заявників, розбили дім і забрали різне хатнє начиння, одяг, худобу, овець, сіно, дерево, багато всього понищили, так само в доми братів вдерлися і забрали звідти все хатнє начиння”⁵⁴.

Водночас 10 березня 1751 р. за вимогою Антонія Сокольницького Овруцького намісника і вдови Маріанни Романчич Березовської в Загайполі в обох Андріїв Бодругів Березовських арештовано 1500 золотих, що на той час було великою сумою для дрібного шляхтича (звичайні оборудки провадилися в межах кількохсот злотих). В документі вказано, що вбитий Петро Романчич Березовський був на службі в Антонія Сокольницького⁵⁵. У квітні 1751 р. Бодруги Березовські не допустили старосту Пйотрковського Йозефа Понінського до введення в право на власність землі в Березові⁵⁶. 30 квітня 1751 р. вдова Петра Романчича та його брат Георгій Романчич Березовський презентували в суді відібрані в Андрія Бодруга Березовського і повернуті собі гвинтівку і дві рушниці (scloreta), порох і кулі до них⁵⁷.

Різноманітні судові позови, пов’язані з цим конфліктом, тривали ще декілька років, аж поки все не втихомирилось. Здається, в результаті сім’я Андрія Бодруга Березовського перебралася жити з Березова на Поділля до міста Липовця, де згідно з переписом населення в 1795 р. згадується родина Василя Бодруга Березовського, сина Андрія.⁵⁸

Інколи причиною конфлікту було звинувачення однієї сторони у протиправному приписуванні собі шляхетського звання. Так було при конфлікті Геника Березовського із Бідою Карабьяком. Геник Березовський заявив у суді, що Павло Біда Карабьяк не є шляхтичем, не належить до роду Білавичів Березовських, а був лише слугою в чумаків, що наймався погоничем возити сіль “на Україну”⁵⁹. Подібний конфлікт Геників з Березова із Гениками з містечка Липовця⁶⁰. Шляхта,

яка проживала на той час у Березові, стверджувала, що Геники з Липовця неправомірно прибрали собі прізвище Березовський і придомок Геник, бо їх предки належали до родини Княгницьких⁶¹.

До кінця XVIII ст. спостерігаємо затяті конфлікти між різними шляхетськими родинами, які часом приймали досить несподіваний і дивний характер. У 1772 р. сім'я Негричів Березовських і їх свояки Геники Березовські скаржилися у гродському суді на Перцовичів, Урбановичів, Філейовичів, Лазаровичів, Білавичів Березовських, Івана Ільницького, Якоба Гошовського, Теодора Дрогомирецького та адміністратора Вижного Березова Антонія Мілевського разом із підданими з приводу ексгумації тіла покійної Анастасії, дружини Якоба Негрича Березовського, і наругою над ним. Згідно зі словами заявників, якийсь конфлікт з однієї сторони між Мілевським і підданими, а з другої – з сім'єю Негричів Березовських, тривав і раніше. Вказувалося на те, що піддані з намови Мілевського забрали з пасовища худобу і овець, що належали Негричам Березовським, декілька днів не годували її, чим довели майже до смерті. Однак подальший конфлікт мав інший розвиток. Сповіщалось, що коли померла Анастасія Березовська – дружина старого глави сімейства Якоба Негрича Березовського, то її за християнським звичаєм було поховано на цвинтарі біля церкви Вознесіння Господнього у с. Вижному Березові. Але через 10 тижнів, коли сини Негрича відправилися з сіллю до Києва, позвані Березовські та їх піддані прийшли на цвинтар, зруйнували гріб та вийняли тіло, після цього залишивши його на два дні. При цьому такі дії відбувалися нібито за згоди місцевих священників. Через два дні від тіла покійної відрубали спочатку праву руку та посікли, а потім перенесли його на поле над річкою Лунгою, що на Думинім Ділу і там спалили на вогні⁶². Важко стверджувати, що було причиною такого дивного навіть як на ті часи вчинку. У документі вказується лише на ненависть і змову. Треба не забувати, що люди тоді були досить забобонні, могли здійснити таке, наприклад, через віру у відьм. Або ж у громаді існували якісь релігійні конфлікти. І одне, і друге пояснювало б причетність і схвалення інциденту священниками.

Окремий цікавий сюжет взаємовідносин всередині шляхетського середовища і поза ним пов'язаний із шляхтичами-опришками. Як випливає з документів, дрібна шляхта впродовж всього XVIII ст. не гребувала розбійницьким хлібом. Серед Березовських зустрічаємо Василя Солонинку Урбановича Березовського, про якого в 1717 р. згадувалось, що він з синами Лукою і Матвієм уже давно опришки і злодії, що саме вони підпалили острогу (очевидно у с. Слободі Рунгурській⁶³). Також їх звинувачувано в намовлянні сина возного зі Слободи Рунгурської до вбивства магната Івана Мержеєвського, коли той повернувся з обозу і мав з собою шкатулку талерів⁶⁴. Ще пізніше, в середині століття цей рух набув розмаху. Декілька Березовських під час судів називано публічними злодіями і розбійниками. Проте, важко провести межу між опришківством і

збройними конфліктами між різними шляхетськими родинами. У травні 1745 р. Степан і Микола Томичі Березовські, скаржачися на свояка Івана Томича Березовського за напад на свій двір, згадують якогось Степана Березовського і його слугу, що були замішані у співучасті з Олексою Довбушем⁶⁵. Історія іншого шляхтича із вже згаданої родини Романчичів Березовських вельми цікава. У 1755 р. місцева березівська шляхта склала свідчення, в якому скаржилась, що Михайло Галюк Романчич Березовський не задовольнившись тим, що був спочатку разом з Олексою Довбушчуком, Бойчуком і Жупником, які грабували на Покутті, продовжив це розбійницьке діло із кількома іншими напарниками й почав викрадати худобу і овець, зокрема в місцевій шляхті, та переганяти її на Поділля і Волощину, і там збувати. Так, він із ще двома невідомими “викрали вночі, у Єжи Романчича Березовського одного вола, тієї ж ночі в Михайлової тітки Анни Романчич Березовської украли теж декілька голів худоби, що була арештована після смерті Петра Романчича Березовського за борги перед князем Пузиною старостою Упійським. Так само у дворах панів Пузини і Цетнера⁶⁶ покрав згаданий Михайло турецьких овець і деякий час через це переховувався зі своєю матір’ю; коней двох у купців старости Тлумацького украв, у Григора Бодруга Березовського кобилу украв, домів декілька шляхетських уночі розбив і зрабував, жінок шляхетських від чоловіків відбирав і жив з ними більш ніж по року, за що на нас клятви найшли і церква наша вже два роки як закрита і самі мусимо ховати своїх покійників без жадного обряду. Пробували громадою спіймати гультая, але він утік і тепер не знати, де перебуває. Але напевне свого розбою не полишає, бо то там, то там по різних селах чути, що господарі то волів то коней не можуть доразуватися”⁶⁷. З пізніших родинних переказів відомо, що Михайло Романчич Березовський перебрався до містечка Кимполунг⁶⁸, яке тепер у Румунії, розбагатів там і нібито дожив до 110 років. Родина з Березова інколи навідувала його там⁶⁹. Повертаючись до наведеного вище документа, може викликати сумніви справжність викрадення заарештованої худоби у вдови Анни Романчич Березовської. Таке “викрадення”, ще й офіційно визнане, могло бути вигідне обом сторонам, і викрадачам, і потерпілим, оскільки худоба була заарештована за борги покійного Петра Романчича перед орендарями і могла відійти їм. Але це лише припущення.

Підсумовуючи такий, досить побіжний огляд соціальних взаємодій дрібної шляхти на Прикарпатті у XVIII ст., відзначимо основні тенденції, виявлені в процесі студій. Ще раз наголосимо на великій кількості справ, які вела в гродському суді дрібна шляхта Прикарпаття у XVIII ст. Потрібно буде ще багато зусиль дослідників, щоб проаналізувати величезну кількість документів, відкладену в актових книгах і, як результат, отримати більш-менш узагальнену картину шляхетського життя. Основною першопричиною переважної більшості судових справ дрібних шляхтичів у XVIII ст. були майнові стосунки. Вони могли бути мирні або ж конфліктні, але так чи інакше стосувалися майна, а головню

земельних часток. Збільшення кількості дрібних шляхтичів поступово призводило до того, що зменшувалися розміри земельних володінь і була нестача землі. Здебільшого це змушувало дрібну шляхту мігрувати до магнатських маєтків і осідати там на чиншу. Багато шляхти з Березова у XVIII ст. переселилось на Поділля і Київщину, започаткувавши там нові відгалуження роду Березовських. Також правило рівного поділу кожної батьківської частки між синами призводило до того, що шляхетська сім'я наприкінці XVIII ст. могла мати достатню кількість землі, але вона була розпорошена по багатьох клаптях в різних частинах шляхетського осередку. Як відомо з актового матеріалу, заможний шляхтич міг володіти, а також тримати в заставі й орендувати до кількох десятків таких невеликих наділів. При цьому частки могли одні особи заставляти іншим, а ті своєю чергою заставляли або ж передавали в оренду ті частки якимсь третім особам. Така застава чи оренда могла тривати десятками років, аж поки хтось із спадкоємців не спроможеться виплатити борг. Борги бачимо часто невід'ємною частиною заповітів і шлюбних угод.

Усе ж більша кількість документів галицького гродського та земського судів, що стосуються дрібної шляхти у XVIII ст. – це справи про різноманітні конфлікти, які точилися в її середовищі. Йдеться як про збройні напади, побиття, і грабунки, так і про невиконання боргів, шахрайство, захоплення земельних наділів, поділ спадку тощо. Рівень агресії і насильства в середовищі дрібної шляхти був доволі високий, проте до смертельних випадків доходило рідко. При цьому, як бачимо з документів, у таких конфліктах не дуже шкодували й жінок, які зазвичай брали в них участь. Їм нерідко завдавали серйозних побоїв нарівні з чоловіками. Відомі, навіть, випадки побиття вагітних жінок. Варто також зауважити, що за деяких конфліктів сторони виступали одні проти одних цілими родовими кланами. Такі конфлікти могли з перервами тривати протягом життя двох-трьох поколінь і, очевидно, нерідко породжували кровну ворожнечу і постійні взаємні напади. Внаслідок ворожнечі деякі родини були змушені емігрувати зі своїх шляхетських осередків і селитися деінде. На другому місці знаходяться справи мирного майнового характеру, що уклалися за згодою сторін. У них, як правило, йдеться про оренду, заставу, продаж чи дарування земельних наділів. При цьому такі правочини дуже часто відбувалися в межах родини або родинного клану, нерідко одні і ті ж особи регулярно укладають між собою якісь угоди. Окремою групою тут виступають документи про оборудки між дрібною шляхтою і євреями, тодішніми орендарями панських маєтків і шинків. Дрібна шляхта досить часто позичала гроші в місцевих євреїв, лишаючи в заставу їм свої земельні наділи чи інше майно. Але мусимо брати до уваги те, що ці два види справ були тісно пов'язані між собою, бо конфлікти часто брали початок саме з мирної угоди, якої в результаті котрась із сторін не дотримувалась.

Упродовж усього XVIII ст. дрібна шляхта зберігала свій традиційний спосіб життя, який склався в попередні століття. Наприклад, ті ж Березовські, як і в

попередні часи, володіли своїми земельними наділами та обробляли їх, вирощували худобу; деякі з них, найбагатші, і надалі мали по декілька підданих. Крім цього, вони продовжували виварювати сіль у себе в родинному осередку і возити її на продаж до Києва та інших міст. Це було для них одним з основних промыслів та джерел доходу поряд із розведенням великої рогатої худоби. В той же час дрібні шляхтичі здебільшого бідніли. Виділялося хіба декілька сімей, що володіли дещо більшими статками. Контакти із іншими шляхетськими осередками залишалися впродовж всього століття досить міцними, часто під час укладання шлюбів бачимо дружин із інших дрібношляхетських родів. Водночас дрібна шляхта залишалася досить мобільною. Свідчення цього – згадки в документах про далекі поїздки, переселення тощо. І, нарешті, це було останнє століття, коли дрібна шляхта виконувала свою функцію державного лицарства, все ще беручи участь у посполитих рушеннях і війнах, а попри те в інших заворушеннях і наскоках. Упродовж усього XVIII ст. бачимо цю шляхту досить добре озброєну, зазвичай не лише холодною, а й вогнепальною зброєю, що дозволяло їй не тільки захищати себе, а й вести конфлікти, та інколи, як бачимо з документів, і опришкувати. Окремою цікавою темою для подальших студій може бути заботливість дрібної шляхти, про яку можемо здогадуватись судячи із описаного випадку про ексгумацію і спалення покійника. Хоча загалом мусимо сказати, що сухі, формалізовані, часто однотипні юридичні формулювання актових документів дають нам вкрай мало деталей для розуміння внутрішнього світу та причин певної поведінки дрібного шляхтича у XVIII ст.

SOCIAL INTERACTIONS WITHIN GENTRY SOCIAL STRATUM IN PRECARPATIA IN THE XVIII CENTURY (CASE STUDY OF BEREYOVSKY FAMILY)

Volodymyr KITSELIUK
Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Ancient History of Ukraine and Archives Study

This paper, showing as the example the wide family tree of Berezovsky dynasty, discusses the ways and the essence of social interactions in the Precarpathian gentry in the XVIII century. On the basis of available sources different types of these interactions are defined, the circle of related persons is determined, and the specific problems of the sources are discussed. Precarpathian gentry in the XVIII century emerges as quite socially active group, which had left in the documents of Halych municipal court a broad layer of factual material of great historical interest.

Key words: Precarpathian gentry, Berezovsky, genealogy.

¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (Далі – ЦДІАЛ), ф. 5 (Галицький городський суд), оп. 1, спр. 64–76, 197–318, 494–498; ф. 6 (Галицький земський суд), оп. 1, спр. 95–96, 98–110. В даному випадку взято до уваги переважно чистові книги, оскільки чорнові книги за ті самі роки лише дублюють інформацію з чистових.

² Kancelarye i akta grodzkie w wieku XVIII. Lwów, 1882. 54 s.

³ *Dąbkowski P.* Księgi sądowe halickie za czasów polskich. Lwów, 1917. 20 s.

⁴ *Купчинський О.* Земські та городські судово-адміністративні документальні фонди Львова / О. Купчинський, Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 1998. 98 с.

⁵ *Смуток І.* Виникнення та використання прізвиськ серед шляхти Турківщини у XVI–XVIII ст. (На прикладі родів Ільницьких, Комарницьких, Височанських, Матківських тощо) / І. Смук // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства Львів, 2004. Вип. IV. С. 23–32.

⁶ *Łoziński Wł.* Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku / Wł. Łoziński. Kraków: Wydawnictwo literackie, 1960.

⁷ *Зазуляк Ю.* Погрози та вияви емоцій у шляхетських конфліктах у Руському воєводстві XV ст. / Ю. Зазуляк // Соціум. Альманах соціальної історії. Київ, 2008. Вип. 8. С. 239–254.

⁸ *Вінниченко О.* Конфлікти у шляхетському соціумі кінця XVII – першої половини XVIII ст. на сторінках заповітів (на матеріалах реляційних книг Львівського городського суду) // Соціум. Альманах соціальної історії. Київ, 2007. Вип. 7. С. 161–173.

⁹ *Вінниченко О.* Чиншова шляхта на Поділлі і Південній Волині у 1740–1770-х роках. II. Соціально-економічне становище і спосіб життя (На документальних матеріалах з маєтків Жевуських) / О. Вінниченко // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 2008. Том ССLVI: Праці Історично-філософської секції. С. 647–684.

¹⁰ *Сливка Л.* Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772–1914 рр.) / Л. Сливка, Івано-Франківськ, 2009.

¹¹ ЦДІАЛ, ф. 5, оп. 1, спр. 313, арк. 180–182.

¹² Моцок – це шляхетське прізвисько одного з родів Березовських.

¹³ ЦДІАЛ, ф. 5, оп. 1, спр. 297, арк. 697.

¹⁴ Там само. Спр. 283, арк. 1162.

¹⁵ ЦДІАЛ, ф. 165 (Крайовий комітет, м. Львів), оп. 6, спр. 250, с. 8.

¹⁶ Окреме село до середини XIX ст. Зараз у складі с. Текуча Косівського району Івано-Франківської обл.

¹⁷ Давня приблизна міра площі сіножатей. Дорівнювала площі, яку міг скосити за день один косар.

¹⁸ Текуче – село Косівського району Івано-Франківської обл.

¹⁹ ЦДІАЛ, ф. 165, оп. 6, спр. 251, с. 12.

²⁰ ЦДІАЛ, ф. 5, оп. 1, спр. 298, арк. 829–830.

²¹ Там само. Спр. 277, арк. 1059.

²² Там само. Спр. 242, арк. 712.

²³ Там само. Спр. 272, арк. 2061–2063.

²⁴ Ділетка – невелика дерев'яна бочка, колись одночасно слугувала мірою об'єму.

²⁵ ЦДІАЛ, ф. 5, оп. 1, спр. 276, арк. 3639–3641.

²⁶ Власний сімейний архів.

²⁷ Акрешори – тепер село в Косівському районі Івано-Франківської обл.

²⁸ ЦДІАЛ, ф. 5, оп. 1, спр. 296, арк. 747–749.

²⁹ Там само. Спр. 242, арк. 942.

³⁰ Там само. Спр. 70, арк. 951.

³¹ Там само. Спр. 253, арк. 129.

³² Там само. Спр. 275, арк. 1892.

³³ Там само. Спр. 226, арк. 370.

³⁴ Там само. Арк. 457.

³⁵ Яблунів – тепер селище міського типу Косівського району Івано-Франківської обл.

³⁶ ЦДІАЛ, ф. 5, оп. 1, спр. 226, арк. 526.

³⁷ Там само. Спр. 227, арк. 1339.

³⁸ Там само. Арк. 1374.

³⁹ Там само. Спр. 70, арк. 302–303.

⁴⁰ Там само. Спр. 227, арк. 1432–1433.

⁴¹ Там само. Спр. 247, арк. 607, 736, 863.

⁴² Там само. Спр. 75, арк. 556–557.

⁴³ Павло Беное – галицький підстароста в 1735 р., коронний інститор в 1737 р., посесор маєтків княжни Теофілії Яблоновської. Див.: *Urządnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku. Ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka. Spisy. Oprac. K. Przyboś. Wrocław, 1987. S. 307.*

⁴⁴ ЦДІАЛ, ф. 5, оп. 1, спр. 255, арк. 705.

⁴⁵ Там само. Арк. 707.

⁴⁶ Ідеться про того ж Петра Романчича Березовського, який мав ще прізвище Ферлога, а також часто називаний Фолосулом Романчичем. Фолосул – інше прізвище, яким часто називались Романчичі Березовські.

⁴⁷ ЦДІАЛ, ф. 5, оп. 1, спр. 255, арк. 726.

⁴⁸ Там само. Спр. 258, арк. 1592–1595.

⁴⁹ Там само. Спр. 259, арк. 1314–1315.

⁵⁰ Там само. Арк. 1316–1317.

⁵¹ Там само. Спр. 260, арк. 182.

⁵² Андрій Христофор Мержеєвський – син каштеляна закрочимського Валенти Казимира Мержеєвського і Софії Ячимірської. Займав уряди каштеляна ленчицько-конарського (1746), а потім каштеляна сохачевського (1748).

⁵³ ЦДІАЛ, ф. 5, оп. 1, спр. 259, арк. 1365–1368.

⁵⁴ Там само. Арк. 1586–1588.

⁵⁵ Там само. Спр. 260, арк. 519.

⁵⁶ Там само. Арк. 762.

⁵⁷ Там само. Арк. 961.

⁵⁸ Державний архів Київської області, ф. 782 (Київське губернське дворянське депутатське зібрання), оп. 1, спр. 421, арк. 22; спр. 405, арк. 1–2.

⁵⁹ ЦДІАЛ, ф. 5, оп. 1, спр. 236, арк. 252.

⁶⁰ Липовець – зараз місто, районний центр у Вінницькій обл.

⁶¹ ЦДІАЛ, ф. 5, оп. 1, спр. 287, арк. 921, 923.

⁶² ЦДІАЛ, ф. 5, оп. 1, спр. 298, арк. 627–629.

⁶³ Слобода Рунгурська – давня назва теперішнього с. Слободи Коломийського району Івано-Франківської обл.

⁶⁴ ЦДІАЛ, ф. 5, оп. 1, спр. 212, арк. 511.

⁶⁵ Там само. Спр. 252. – Арк. 1089.

⁶⁶ Ігнатій Цетнер (1728 – бл. 1800) – воєвода белзький від 1763 р., маршалок великий коронний королівства Галичини і Володимирії від 1783 р., староста рожновський і коритницький. Великий землевласник другої половини XVIII ст. XVIII ст. Див.: *Polski Słownik Biograficzny. T. III. Kraków, 1937. S. 238–239.*

⁶⁷ ЦДІАЛ, ф. 5, оп. 1, спр. 292, арк. 824.

⁶⁸ Кимполунг або Довгопілля (рум. *Câmpulung Moldovenesc*) – місто в повіті Сучава в Румунії.

⁶⁹ Зі спогадів Дмитра Йосиповича Романчича Березовського (1876–1968). Родинний архів автора.